

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Religion för barnets bästa? En tematisk analys av religion i nordisk barn- och ungdomsfilm

Sjö, Sofia

Published in:
Kirke og Kultur

DOI:
[10.18261/issn.1504-3002-2019-02-07](https://doi.org/10.18261/issn.1504-3002-2019-02-07)

Publicerad: 01/01/2019

Document Version
(Referentgranskad version om publikationen är vetenskaplig)

Document License
Publisher rights policy

[Link to publication](#)

Please cite the original version:
Sjö, S. (2019). Religion för barnets bästa? En tematisk analys av religion i nordisk barn- och ungdomsfilm. *Kirke og Kultur*, 123(2), 181–189. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3002-2019-02-07>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Religion för barnets bästa? En tematisk analys av religion i nordisk barn- och ungdomsfilm

Dr. Sofia Sjö
sofia.sjo@abo.fi
Projektforskare vid ämnet religionsvetenskap
Åbo Akademi, Finland

Ingress

I den här essän analyseras bilder av religion i nordisk barn- och ungdomsfilm. Vad bilderna antyder om tankar kring religion och barn idag diskuteras. Filmernas representationer är inte enhetliga, men återkommande teman finns, teman som antyder att lagom är bäst.

Upplägget för den svenska barnfilmen *Bäst i Sverige!* (Malmros 2002) är både traditionellt och unikt. Huvudkaraktären Marcello har problem. Han har inga vänner. Hans föräldrar vill att han ska hålla på med sånt han inte är bra på. Ingen verkar lyssna eller förstå. Ingen utom Jesus. Att barnfilmer handlar om barn som är ensamma, inte kommer överens med sina föräldrar och drömmer sig bort är vanligt. Men att den som kommer till undsättning är en religiös gestalt är speciellt. Hur ska vi förstå en film som *Bäst i Sverige!*?

Religion och film är ett snabbt växande forskningsfält, men intresset för barn- och ungdomsfilm är inte så stort. Det finns filmer ämnade för en yngre publik som har intresserat forskare. Många kända animerade filmer har diskuterats och användningen av olika kulturers myter och religiösa traditioner i berättelserna har analyserats. Redan tidigt kom bl.a. Disneys *Pocahontas* (Gabriel och Goldberg 1995) att diskuterasⁱ, men också senare filmer har väckt forskares intresse.ⁱⁱ Populära filmserier som de baserade på *Harry Potter*-böckerna fick också tidigt en hel del uppmärksamhet.ⁱⁱⁱ Jämfört med andra filmgenrer är ändå studiet av barn- och ungdomsfilm begränsat, men definitivt värt ett större intresse.

Precis som andra filmgenrer, antyder barn- och ungdomsfilm något om vår kultur och våra värderingar, men kanske ännu mera än många andra typer av film. Speciellt barnfilm, och inte minst nordisk barnfilm, innefattar ofta ett både underhållande och pedagogiskt element.^{iv} Man vill lära barn något med berättelserna. Samtidigt vill man också skydda barn och tillåter inte vad som helst i barnfilm. Som Malena Janson visat görs barnfilm ofta med barnets bästa i åtanke, men vad som uppfattas som barnets bästa varierar från tid till tid och speglar skiftande föreställningar.^v

Kopplingen mellan barnet och den vuxna världen är också något värt att beakta i studiet av barn- och ungdomskultur. Föreställningar om barn och unga är nästan alltid föreställningar producerade av vuxna.^{vi} Analyserar man framställningen av religion eller användningen av religiösa element i barn- och ungdomsfilm kan man bland annat få en antydning om en hurudan roll många idag uppfattar att religion ska spela i barns liv och hurudan religion som anses vara passande.

Det jag önskar göra i den här essän är att utforska några återkommande sätt att föra samman religiös tematik och unga karaktärer i nordisk film. Studien är inte uttömmande utan utgår från ett urval nordiska barn- och ungdomsfilmer. Jag vill således snarare inleda en diskussion än avsluta den. I likhet med Andrew Nestingen utgår jag ifrån att “[p]opular texts continually mediate socially significant conflicts through narration, music, and image”^{vii}. Jag påstår inte att det finns en enhetlig

bild av relationen barn/unga och religion i nordisk film, men jag menar att det finns återkommande motiv värda att analysera.

Det övernaturliga

Barn och det övernaturliga hör enligt många former av populärkultur ihop. Det händer också ibland att barn förs samman med religiösa övernaturliga varelser.^{viii} Det här är fallet med Marcello i *Bäst i Sverige!*, men också t.ex. Dennis P i den danska filmen *Mirakel* (Arthy 2000). Dennis P kämpar i likhet med Marcello med många problem när han en dag möter på en ängel i en kyrka. Ängeln liknar mycket Dennis Ps döda far och ger honom förmågan att förverkliga alla sina önskningar. Det här kommer emellertid med ett villkor, Dennis P får inte svära, något som är lättare sagt än gjort.

Mirakel är ett exempel på så kallad 'liminal fantasy', en form av fantasy där inte mycket tid sätts på förklaringar utan de magiska elementen tas för givna.^{ix} Redan från första början dras åskådaren in i Dennis P:s förunderliga värld med färggranna karaktärer och dansnummer som illustrationer till Dennis P:s fantasier. I den här världen är det inte förvånande med en massiv vitklädd kör i en kyrka och en ängel som kommer inkörande på en motorcykel. I likhet med andra berättelser av det här slaget går inte allting som planerat. Den här typen av historier, där en karaktär för stunden ges gudalika attribut, har ofta som slutpunkt en återgång till rådande normer.^x Barnet lär sig att det inte klarar av att handskas med den makt det fått och att det är bäst att följa den vuxna världens principer. En liten utveckling av historien ser vi ändå i *Mirakel*. Även om Dennis P, som så ofta är fallet i historier av det här slaget, använder sin sista önskan till att sätta allt till rätta igen har bestående förändringar också skett.

Både för Marcello och för Dennis P får en religiös övernaturlig varelse en viktig betydelse. Det kan dock påpekas att berättelserna långt håller tal om tro och gud utanför historien. I den norska filmen *I et speil, i en gåte* (Nielsen 2008) har ängelgestalten inte heller mycket att säga om gud, men får en stor betydelse för huvudkaraktären Cecilie. Cecilie ligger för döden i cancer, men i ängelns sällskap är hon stark och frisk. Tillsammans med ängeln Ariel får Cecilie chansen att förbereda både sig själv och sin familj för sin egen död. I likhet med vad som är fallet med Marcello och Dennis P erbjuder således den övernaturliga religiösa karaktären oväntade och sagolika upplevelser, upplevelser som ofta förknippas med barnets värld och barnets fantasi. Några slutgiltiga lösningar eller svar har karaktärerna ändå inte att komma med.

I många tidiga berättelser fick barnet, som Janson diskuterar, rollen som länken till det övernaturliga och budbärare mellan den religiösa sfären och den vuxna världen.^{xi} I likhet med de här berättelserna blir barnet även i *Bäst i Sverige!*, *Mirakel* och *I et speil, i en gåte* en länk till det övernaturliga, en sfär som tydligt hör barnvärlden och inte vuxenvärlden till, men barnet är inte underkastat det religiösa. Barnet ges med andra ord ett eget tydligt aktörskap. Vad händer här med den religiösa sfären? Till en viss del kommer det religiösa att infantiliseras. Tro på det övernaturliga framställs som något delvis barnligt som man växer ifrån. Samtidigt ges det också ett visst värde genom att just knytas till barnets fantasi, en fantasi som ofta tillåts berika.

Den andres religion

Är religiös tro då något som nordisk barn- och ungdomsfilm framställer som bra för barn? Utifrån en yttlig analys av *Bäst i Sverige!*, *Mirakel* och *I et speil, i en gåte* kan man kanske tycka att så är fallet, men bilden är komplicerad. Visst kan tro ibland komma till nytta i nordisk barn- och ungdomsfilm, men tron framställs ofta samtidigt som något ovanligt och exotiskt. Marcello är svensk, men hans namn skvallrar om italienska rötter. Marcello är dessutom katolik och skiljer sig

även på den punkten från mängden. Den som inspirerar Dennis P att besöka en kyrka är i sin tur en ortodox grek. Religiös tro knyts således i nordisk barn- och ungdomsfilm ofta till den 'andre', det här gäller både när religionen framställs som något bra och när den framställs som något problematiskt.

Den problematiska sidan hos religion stöter man på i ett flertal ungdomsfilmer. Filmer om att växa upp handlar ofta om att bryta sig fri och hitta sin egen väg. När religionen tas med i filmer av det här slaget blir den ett av flera hinder man har att handskas med. Det som emellertid är intressant är vems religion vi här introduceras till. Inte så sällan handlar filmerna med ett fokus på religion om specifika religiösa grupper eller rörelser, grupper och rörelser som tydligt både i filmerna och i andra former av media framställs som annorlunda.

Laestadianism är ett ovanligt tema i nordisk film, men har behandlats i bland annat en del uppväxtberättelser. Upplägget och framställningen i de olika filmerna liknar långt varandra även om filmerna förstås också har vissa unika element.^{xii} I den finska filmen *Kielletty hedelmä* (Karukoski 2009) introduceras vi till två unga kvinnor som växt upp i en laestadiansk församling. När en av de unga kvinnorna, Maria, bestämmer sig för att hon för en sommar vill pröva på allt det som är förbjudet i hembyn och åker till Helsingfors skickas Raakel efter henne. Tiden i Helsingfors blir omvälvande för dem båda. Laestadianismen framställs i filmen som mycket traditionell med ett fokus på familjen och församlingen. Rörelsen får också en mansdominerad prägel och ett påtagligt försök att kontrollera barn och unga kommer till uttryck.

Även om bilden som ges av laestadianismen i *Kielletty hedelmä* inte direkt är positiv finns i filmen ändå ett försök att förstå rörelsen. Andra filmer är inte lika förstående. I både den finska filmen *Pahat pojat* (Mäkelä 2003) och den svenska filmen *Populärmusik från Vittula* (Bagher 2004) framställs laestadianska familjer som djupt skadade, med våldsamma fäder, förtryckta kvinnor och misshandlade barn. Det är emellertid värt att påpeka att det inte enbart är laestadianismen som långt problematiseras i ungdomsfilm. Den danska filmen *To verdener* (Oplev 2008), som handlar om en ung kvinna som växt upp inom Jehovas vittnen, har stora likheter med *Kielletty hedelmä*.

Också många ungdomsfilmer om muslimer problematiserar religionens roll. Ofta handlar filmerna om att hitta sin plats mellan ett sekulärt nordiskt samhälle och den kulturella och religiösa sfär föräldrarna representerar. Andrew Nestingen placerar in en del av dessa filmer inom det han kallar 'melodrama on demand', det vill säga en, enligt honom, typiskt nordisk filmgenre som "challenge the understanding of nation by engaging struggles over ethnicity and transnationalism"^{xiii}. En sådan film är *Vingar av glas* (Bagher 2000) som handlar om Nazli som kämpar med att hitta sin egen väg i livet. Hon vill i början av filmen uppfattas som svensk, men tillåter under filmens gång också sin familjs bakgrund att få rum och godkänner med tiden att kalla sig själv muslim. Bilden som ges av islam i mycket ungdomsfilm är således delvis problematisk. I likhet med hur laestadianism presenteras kopplas islam till traditionella värderingar och kontroll. Bilden av islam i nordisk film är ändå mycket positivare än den vi möter i t.ex. Hollywood-filmer.^{xiv}

Även om vissa religiösa traditioner ofta framställs som problematiska i nordisk barn- och ungdomsfilm verkar det i första hand vara vissa typer av religion som konstrueras som problemet. Lite förenklat är det här religion som försöker begränsa och inte tillåter unga personer vara sig själva. De här berättelserna för också till en del in det typiska nordiska filmtemat det religiösa tvivlet^{xv}, men jämfört med filmer riktade till en vuxen publik, där inte minst prästkaraktärer ofta kämpar med tvivel^{xvi}, är temat inte så tydligt i barn- och ungdomsfilm. Det här betyder emellertid inte att barn och ungdomar inte kämpar med svåra frågor, frågor som också tidvis kopplas till en religiös sfär.

Den mörka julen

När man hör ordet barnfilm tänker antagligen många av oss på spännande och färgsprakande äventyr, en viss ångest och smärta visst, men oftast ett lyckligt slut. Det här kan vara barnfilm, men som Janson pekar på i sin avhandling om svensk barnfilm och som Bjerkeland diskuterar i sin studie av ett urval norska barnfilmer^{xvii}, finns det i nordisk film en tendens att ta sig an mycket mörka teman i berättelser riktade till barn. Intressant nog, som Bjerkeland tar upp, kombineras berättelser om lidande ofta med en religiös högtid, närmare bestämt julen.

Enligt Mark Connelly är det just genom film många fått sin bild av julfirande och det är filmmediet som långt gjort julen till en internationell högtid.^{xviii} För att passa en bred publik lämnas direkta religiösa referenser ofta bort ur julfilmer. Jag vill ändå beröra julberättelserna i den här artikeln eftersom julen trots allt alltjämt kan kopplas till en religiös sfär och är en högtid som dessutom så tydligt används, kontrasteras och omtolkas i nordisk barnfilm.

De tre norska filmer Ingvild Bjerkeland analyser, *Pitbullterje* (Frölich 2005), *I et speil, i en gåte* och *Bestevenner* (Lo 2009), följer den amerikanska trenden att långt lämna bort religiösa referenser, men är annars inga typiska julfilmer. I alla tre filmerna är historierna ”set in this particular season [jultid] in order to enhance the emotional impact of the ordeals the protagonists are facing”^{xix}. Filmerna behandlar utanförskap, cancer och flyktingars ställning, teman som alla förstärks genom det julplanerande som pågår i bakgrunden eller som man försöker få till trots allt det svåra. Just kontrasten mellan det ideala julfirandet med familj, god mat och julklappar och den verklighet som filmernas unga protagonister är en del av förstärker historiernas tyngd. Medan religion får en liten roll *I et speil, i en gåte* genom till exempel Cecilies mormor som bland annat läser julevangeliet utlovar filmerna inte emellertid, som Bjerkeland visar, någon slutgiltig frälsning eller räddning genom en högre makt eller ett julmirakel.

Just bristen på julmirakel och övernaturligt ingripande är intressant att observera genom hur det också påverkar bilden av barnen i filmerna. Återigen görs barnen här till aktiva aktörer. När föräldrarna inte är närvarande eller kapabla får protagonisterna i *Pitbullterje* själva ordna med sin jul. I *I et speil, i en gåte* betyder en ängels närvaro inte ett mirakulöst tillfrisknande utan en chans att se livets värde, acceptera döden och ta farväl. I *Bestevenner* är det barnen som blir hjältarna medan den vuxna världen är det de har att kämpa mot när de försöker rädda sin utvisningshotade vän. Samtidigt ger filmerna inte bilden av att allt löser sig bara barnen får agera. Tragiken finns kvar och behovet av vuxna, men ett erkännande av barnets betydelse, förmåga och egna vilja är tydlig.

Omtolkningar av den traditionella berättelsen om julen och jultomten är ett tema som intresserat bland annat finska filmskapare. *Rare exports* (Helander 2010) är en skräckkomedi riktad till en lite äldre publik. I centrum av berättelsen finns pojken Pietari. I likhet med *Pitbullterje* ser vi i filmen en tydlig kontrast mellan den ideala julen och barnets kalla verklighet. Pietari bor med sin deprimerade far som inte klarar av föräldrarollen eller att få till någon julstämning i hemmet. Något hotar dessutom julen i grunden. Filmen utspelar sig i närheten av fjället Korvatunturi, det fjäll från vilket tomtten kommer, enligt finsk tradition. Det görs mystiska utgrävningar på fjället och i närheten har flertalet renar dödats. Den enda som inser vad som gömmer sig i fjället är Pietari. Genom att studera gamla sagor och myter om tomtten inser han att det är den ’verkliga’ tomtten som befinner sig i fjället, det vill säga ett hornklätt monster som plågar barn.

I *Joulutarina* (Wuolijoki 2007), en familjefilm som även den erbjuder åskådaren en bild av den ursprungliga julen och jultomten, finns också ett barn med. Den lilla pojken Nikolas mister sina föräldrar och sin lillasyster i en svår olycka. Han växer sedan upp med olika familjer och inleder traditionen att ge julklappar genom att ge en present till sin döda syster varje jul och gåvor

åt barnen i de familjer som tagit hand om honom. Som vuxen fortsätter Nikolas sitt gåvogivande, ett givande som får en fortsättning också efter hans död. Direkta religiösa referenser är inte speciellt tydliga i varken *Rare exports* eller *Joulutarina*, men i båda filmerna återfinns en övernaturlig aspekt och mytologiska motiv. Den rituella sidan av julfirandet bestyrks i filmerna, något som också är fallet med *Pitbullterje*, *I et speil, i en gåte* och *Bestevenner*.

Lagom tro

I den mån religion sammanförs med fantasi och övernaturliga element kan den anses höra samman med barnets värld, men blir samtidigt något delvis infantiliserat. I extremare former, med mera regler och direktiv, blir religionen framställd som mera problematisk. Ofta blir religion i nordisk barn- och ungdomsfilm dessutom kopplad till de 'andra'. Det är specifika religiösa grupper och rörelser som representeras enligt vissa återkommande mönster som passar samman med uppväxtberättelsens logik. Religion blir ett hinder som ska överstigas eller som man kompromissar kring i sökandet efter en egen identitet.

Nordiska julfilmer sätter ofta barnet i centrum, men lämnar långt religionen utanför. Julmirakel och det övernaturligas inbegripande är ovanligt, men undantag finns. Istället sätts fokus på svåra ämnen som utanförskap och död, teman som kanske öppnas upp och berikas genom berättelserna, men som inte får någon magisk lösning. Att julen ändå används som ram visar på högtidens symboliska betydelse och dess rituella funktion även i ett långt sekulariserat samhälle. Föreställningarna om vad julen borde vara och hur den borde firas ger en extra styrka till berättelser som inte erbjuder drömjular och lyckliga slut.

Rätt långt är det ändå en sekulär värld barn enligt barn- och ungdomsfilm växer upp i. Religion finns ibland med, men ofta som ett undantag. Religion är inget som enhetligt framställs som ett problem, men det är inte heller ett ideal. Lagom tro är acceptabelt och religiösa riter och högtider har sin plats, men religiösa ledare som försöker begränsa eller kontrollera blir problematiska. Bilden av barnet som en aktör med rätt att handla, ha åsikter och vara sig själv stiger tydligt fram i berättelserna och i relation till filmernas religiösa element. Barnet blir inte oöverbärligt utan behovet av vuxet stöd finns alljämt kvar. I brist på de vuxnas förståelse kan tron eller religiösa karaktärer få en viss funktion, men bara inom ramar som understöder barnets utveckling och självförverkligande.

Religion har i den här essän definierats rätt begränsat. Fokus har legat på religiösa karaktärer, grupper och högtider, men filmer kan förstås föra fram värderingar som är i linje med bl.a. kristna värden utan att direkta religiösa teman tas upp. Även filmer av det här slaget är värda en djupare analys och kan förhoppningsvis ytterligare föra diskussionen framåt.

ⁱ Derek T. Buesher och Kent A. Ono, »Civilized Colonialism: Pocahontas as Neocolonial Rhetoric«, *Women's Studies in Communication* 19 (1996): 127–153.

ⁱⁱ Melanie Nauta, *Walt Disney's Moana "We are Polynesia": A CDA of Disney's representation of the Polynesian culture inside Moana* (Master thesis, Jönköping University, 2018).

ⁱⁱⁱ Rachel L. Wagner, »Bewitching the Box Office: Harry Potter and Religious Controversy«, *Journal of Religion & Film* 7, nr. 2 (2003), <https://digitalcommons.unomaha.edu/jrf/vol7/iss2/5>

^{iv} David Buckingham, *After the Death of Childhood: Growing Up in the Age of Electronic Media* (Cambridge: Polity Press, 2000).

^v Malena Janson, *Bio för barnens bästa? Svensk barnfilm som fostran och fritidsnöje under 60 år* (Stockholm: Stockholms Universitet, 2007).

^{vi} Timothy Shary, *Generation Multiplex: The Image of Youth in American Cinema since 1980* (Austin: University of Texas Press, 2014).

-
- ^{vii} Andrew Nestingen, *Crime and Fantasy in Scandinavia: Fiction, Film and Social Change* (Seattle: University of Washington Press, 2008), 9.
- ^{viii} Sofia Sjö, »Religious Themes and Characters in Nordic Children’s Fantasy Films: Explorations of ‘Acceptable’ Religion», *Fafnir – Nordic Journal of Science Fiction and Fantasy Research* 3, nr. 4 (2017), 40–51.
- ^{ix} Farah Mendlesohn, *Rhetorics of Fantasy* (Middletown: Wesleyan UP, 2008).
- ^x Maria Nikolajeva, *Power, Voice and Subjectivity in Literature for Young Readers* (London: Routledge, 2010).
- ^{xi} Janson.
- ^{xii} Sofia Sjö och Andreas Häger, »Filmic constructions of the (religious) other: Laestadians, abnormality, and hegemony in contemporary Scandinavian cinema», *Temenos – Nordic Journal of Comparative Religion* 51, nr 1 (2015), 25-44.
- ^{xiii} Nestingen, 113.
- ^{xiv} Sofia Sjö, »Go with Peace Jamil – Affirmation and Challenge of the Image of the Muslim Man», *Journal of Religion in Europe* 17, nr.2 (2013), <https://digitalcommons.unomaha.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1136&context=jrf>
- ^{xv} Sofia Sjö, »Bad religion/good spirituality? Explorations of religion in contemporary Scandinavian films», *Journal of Scandinavian Cinema* 2, nr. 1 (2012), 33–46.
- ^{xvi} Lars Johansson, »Tomma kyrkor och tvivlande präster? Från Nattvardsgästerna till Så som i himmelen», i *Film och religion: Livstolkning på vita duken* (red. T. Axelson och O. Sigurdson; Örebro: Cordia, 2005), 175–195.
- ^{xvii} Ingvild Bjerkeland, »Death at Christmas: Christmas in Norwegian children’s films», *Journal of Scandinavian Cinema* 3, nr.3 (2013), 227–239.
- ^{xviii} Mark Connelly, »Introduktion», i *Christmas at the Movies: Images of Christmas in American, British and European Cinema* (red. M. Connelly; London: I. B. Tauris Publishing, 2000), 1–8.
- ^{xix} Bjerkeland, 231.